

(باسى 1 - بەتتە)

دەگەنمەن، كۈنە قوعامدا مۇقام كوركەمونەرلىرى تومەن دارەجەلى ادامدار دەپ قارالىپ، جەر يەسى شونىجارلارنىڭ قورلاۋىنا ۋىشراپ، ئۇس - ئۇستا سەرگەلدەك بولپ، اسا مۇشكىل كۈي كەشتى. تۇرمىستىڭ جاپا - ماشاقاتىدا ساقا كوركەمونەرلىرى كۈن ساين سەلدەرەي بەردى. ەڭ اقرىندا تۇتاس 12 مۇقامدى تولق اپتا الاتىنداردان تەك تۇردى اخۇن عانا قالدى، ئىپتى، ونىڭ ۇلى دا جالغاسترا ەلەدى. سول كەزدە شىنجاڭ ولكەسىنىڭ ورنباسار ئوراعامى بولپ تۇرغان سايبىدەن ازەز كەزدەپ. سوق بۇل جاعداپدان خاباردار بولپ، قاتتى ابرجىدى، بەيجىڭگە بارغان كەزدە جوۋ نىلاي زۇڭلىگە بەتپە - بەت وتىرىپ مالھەت بەردى. جوۋ زۇڭلى سول ساتتە - اق ورتالىقتىڭ زور كۇشەن قولداپ - قۇتاپتىندەن، مۇنداي اسىل. دى، ءسوز جوق، شۇعل قۇتقارۇ كەرەك ەكەندە. گىن بىلدەردى.

(3)

كوركەمونەر جاۋھارىن شۇعل قۇتقارۇ ءۇشىن، ءسوز جوق، بارىنە مايتالمان مۇزىكا ماما. نىن جىبەرۇ كەرەك بولدى. ورتالىق مۇزىكا شۇەۋانى بۇرىنقى مادەنىەت مېنىستىرلىگىنىڭ، ورتا. لىق ۇلت سىتەرى كومپىتەنىڭ تالابىنا نەگىزدە. لپ، قايتا - قايتا سارالاۋ ارقىلى ەڭ سوڭىندا اۋىر مىندەتتى ۇان تۇڭشۇغا جۇكتەدى.

ەندى عانا ءىر جاسقا كەلگەن قىزى ۇان ششۇندى ارقالاپ العان ۇان تۇڭشۇ ەرىلى - زا. يىپتى ەكەۋى بەيجىڭنەن باتىستى بەتكە العان پو. يەزگە شىعادى. ولار ءارى ابرجىپ، ءارى قۇاندى، سول داۋىردەگى سانسىز جاستارغا ۇقساس، جاڭا جۇڭگو قۇرۇدىڭ اسقاق ماقتانىشى سەزىمىنىڭ جىگەرلەندىرۋىندە، جۇرەكتەرى بولاشاق ارمانعا تولدى.

الدىمەن پوپەيزگە وتىرىپ، ونان اۋتوموبىلگە اۋسىپ، ونان ۇشاققا شىققان ولار ءىر قىدىرۇ ما. شاققاتتى جول باسىپ، اقىرى دىجۇعا (بۇگىنگى ءۇرمىچى) كەلدى. ۇشاقى سول كەزدەگى ورتالىق ۇلت سىتەرى كومپىتەنى ارنايى ولارغا نىغايلاپ بەرگەن ەدى، وپتكەنى ولار لانجوۋغا كەلگەننەن كەين، شىنجاڭغا باراتىن جولدا ءالى دە قالدىق باندىلار بارلىغن ەستىدى، سونمەن جوعارى ورنى ءىر اسكەرى ۇشاق جىبەرىپ ولاردى الدىرتقان ەكەن.

اۋەجايدان ولاردى جەرگىلىكتى خالىق ”خادىك“ دەپ اتاپ كەتكەن ات اربا كۇنىپ تۇر ەكەن. ات جەلە جونەلگەندە، قوڭىراۋ سىغىرىلاپ، ۇان تۇڭشۇدىڭ وتباسىنداىلار كوكتەم سىمالىن بەتكە لپ قالا قاقپاسىنا قاراي تارتتى.

كەنەت ۇيغۇر ارباكەش اندەتسىپ قويا بەردى. ول ۇان تۇڭشۇ بۇرىن ەستىپ كورمە. گەن اۋەن ەدى، ان ءمانىنن تۇسىنبەگەنمەن، جەلدەرمە رىراقتى، وپناقى اۋەن ونى بىردەن اسەرلەندىرىپ جىبەردى.

”بۇل قانداي ان؟“ - دەپ سۇرادى ول. الايدا ارباكەش تە انىق بىلمەيدى ەكەن، تەك اۋىل. داستارىنىڭ ءىبارى دەرىلك بىرەر اۋىزدان اپتا الاتىن كورىندى. ۇان تۇڭشۇ بىلەسپ اپتىپ ۇىرە. نە باستادى، ات اربا ان اۋەنى شىندە جىلدام العا تارتىپ بارادى.

تۇرار جايلارىنا ورنالاسىپ العان سوڭ، ۇان تۇڭشۇ بۇل قالاغا قانىق بولا باستادى. ولار سول كەزدە قىزمەت سىتەگەن ۇيغۇر - قازاق تەئەرد. نىڭ ماڭىندا جۇڭخۇ دەپتىن كول بار ەدى، كول جاعا. سىن جاسىل اعاشتار كومەكەرىپ تۇراتىن، سولاردىڭ اراسىندا ءىر ءۇپ 100 جىلدىق كارى اعاش بار بولپ، بىتكە وسكەن بۇتاتقارى مەن قاللىك جاپە. راعى كۇن كوزىن توسىپ، سايا بولپ تۇراتىن. قىزمەتتەن سىرتقى ۇاقىستا ۇان تۇڭشۇ ۇاقىستى شىعا قالسا سول جەرگە بارىپ سەرۋەندەپتىن.

ءىر كۇنى كەشتە ول تاغى دا كول بوپىنا سەرۋەندەي كەلدى، كارى اعاشتىڭ قاسىنا جەتپەي جاتىپ، ساز داۋسىن، بارابان ءۇنىن، ان اۋەنىن ەستىدى، بۇل ان اۋەنى الگى ارباكەش اپتقان اندى ونىڭ ەسىنە ءتۇسىردى. ۇان تۇڭشۇ تۇرا

قۇمدى شولدىن شالقار تەڭىزگە دەپىن

شىنجاڭ ۇيغۇر مۇقام كوركەمونەرىن شۇعل قۇتقارۇشى، قورعاۋشى ۇان تۇڭشۇ مىرزانى ەسكە لۇ

قاتتى ابرجىعان ۇان تۇڭشۇ بەيجىڭنەن كومەك سۇرايدى، جوعارى دارەجەلى تاراۋلار بۇكىل ەل كولەمىندە زىدەۋ سالپ، ەڭ سوڭىندا شاڭجايدان بولات سىمدى دىبىس العىشتى ساتىپ الادى، اپتۇلارغا قاراعاندا، بۇل امەرىكا ارمىياسى جۇڭگو ۇلى قۇرىلعىنان شەگىنگەندە قالعان ءىر جاقىنلى ەتىلگەن بۇيىم ەكەن.

12 مۇقامدى رەتتەۋ قىزمەت گرۇپپاسى رەسىمى قۇرىلدى، ۇان تۇڭشۇ گرۇپپا باستىعى بولدى، مۇزىكانت لىۋ چى جانە ونىڭ ءىنسى لىۋ فىڭ، كومپوزىتور دىڭ شىن، اقىن كەرىم قوجا قاتارلىلار ونىڭ مۇشەسى بولدى.

ءبارى دابىن، دىبىس لۇغا دابىندا لىق! وپ. الاماعان جەردەن توك سىتەتۋدە تاغى دا اۋرەشىلك. كە تاپ بولادى. دىجۇادا سول كەزدە ەلەكتىر كەرنەۋى تۇراقسىز بولغاندىقتان، النعان دىبىس بىردە جووارد. لاپ، بىردە تومەندەپ كەتتى. ءىر ءناۋىرى، رادىو ستانىياسى قول گەنەرآتوردان بىرەۋىن اكەلىپ بەردىپ، جاپار وقۇ بولمەسىن قىزمەت گرۇپپاسىنىڭ سىتەتۋىنە بوساتىپ بەردى. سول كەزدە شارىت - جاعداي شەكتى بولغانمەن، جەرگىلىكتى پارىتيا ۇيمىدارى مەن ۇكىمەت تاراۋلارى اماللىن تاۋىپ، ولاردىڭ ار جاقىنلى قىنىشلىقتارىن شەشتى.

1951 - جىلى 8 - ايدىڭ 10 - كۇنى تۇردى اخۇن ساتاردى قوللىنا لپ، دىبىس العىشتىڭ الدىندا دىبىسىن سىناپ، اۋەننىن تۇراققاندىرۇدى باستادى. ونىڭ ۇلى وشۇر تۇردى قاسىندا وتىرىپ سىناق رەتتىندە داپ سوقتى. تۇڭشۇ رەتكى دىبىس لۇ باستالدى.

(4)

”مۇقامعا تەرەك بويلاپ، جۇرەگىمە ۇيالانتىم. ماحابباتقا نىنزارا بوپ، جار الدىندا كۆي تارتتىم...”

تۇردى اخۇن اسىققاندا ان شىرقادى. ان اۋەنىندە ۇلى تابىعاقتا دەگەن ماداق، كەڭ دالادا. مى جۇپىتكۇ مەن قىقۇ سالۇ، ارۇاقتىڭ وكسىگى، ما. خاببات قاسىرەتى مەن قۇانىشى بار... قارىبا كوزىن جۇمىپ، بىلەگىن سىلتەي ساتار تارتىپ، رىنىمەن باياۋ درعالادى.

ول ءىر اۋەندى شىرقاعاندا ورتاسىنان توقتا. تىپ قوبۇغا بولمايدى، قولمەن گەنەرآتور اپنالىدرا. تىن ماشىنا سىتەرى گرۇپپاسىنداى ۇستاز ءىر سەكۇند تا توقتاماى، ءىر قالىپتى قارقىمەن اپنالى. دىردادى. ءىر اۋەن اپتاقاندا جۇمىس جۇرگىزۇ. شى قارا تەرگە ماللىنىدى. وسلايشا ءىر كۇن جالغاستىرغاندا بىلەگى سىزداپ، قوزعالا الماي قالاتىن. رادىو ستانىياسى تاغى دا 3 ۇستازدى جوتكەپ اكەلىپ، كۆي اۋستىرغان ارالىقتا كەزەك. تەسىپ جۇمىس سىتەدى.

سول كۇنگى دىبىس لۇ اپتاقان سوڭ ۇان تۇڭشۇ تۇردى اخۇننىڭ الدىنا كەلىپ: ”سىز مۇقام اپتقان كەرنىڭىزدە نە ءۇشىن كوزىڭىزدى جۇمىپ الاسىز؟“ - دەپ سۇرايدى.

سوندا قارىبا: بۇرىن سەرگەلدەگىگە ءتۇسىپ ونەر ساتتىم، بالا كەزىمەن - اق بايلاردىڭ سۇنىق قاباعىنا كونىپ كەتپىپىن، اقشا بەردىپ جاتقان بايباتشالار مەن خانىمدارعا ءتۇزۇ قاراۋعا باتىلىم جەتپەۋشى ەدى، - دەدى.

بۇل ءسوزدى ەستىگەندە بارلىق ادام اۋن - ءتۇسىز قالدى. ءىرازدان سوڭ ۇان تۇڭشۇ: ”قازىر جاڭا جۇڭگو قۇرىلدى، خالىق وزىنە - ءوزى قوجاين بولدى، ءبارىمىز ەملەكەتتىڭ قوجاينىمىز، تارتىناي ان اپتىپ، ەركىن ونەر كورسەتىڭىز!“ - دەدى.

قارىبا تۇڭشۇ رەت ءوزىنىڭ ان اۋەنىن اسپاپتان ەستىگەندە ارى تاڭىرقادى، ارى اسەر. لەندى. ول ۇزاق ۇاقىت شەكتى اسپاپتار شەرتۋدەن بەدەرى مايدالانىپ كەتكەن ساۋساقنا. رىمەن بولات سىمدى دىبىس العىشتى اقىرىن سىياپ، شۇڭىرەك كوز شاناعىنا جاس كرلىدى.

وتكەن عاسىردىڭ 50 - جىلدارىندا ۇان تۇڭشۇ (الدىڭعى قاتاردى سولدان 2 - ادام)، تۇردى اخۇن (الدىڭعى قاتاردى وڭنان 2 - ادام) قاتارلى 12 مۇقامدى رەتتەۋ قىزمەت گرۇپپا. سىنداىلاردىڭ توپتىق سۇرەتى (مانەرىيال سۇرەت).

1951 - جىلى 3 - ايدا ۇان تۇڭشۇ وتباسىنداى 3 جانىنىڭ بەيجىڭنەن شىنجاڭغا اتتانااردا تۇسكەن سۇرەتى (مانەرىيال سۇرەت).

وتكەن عاسىردىڭ 50 - جىلدارىندا ۇان تۇڭشۇ (سولدان 2 - ادام) قىزمەتتەستەردە. مەن بىرگە وڭتۇستىك شىنجاڭدا 12 مۇقامدى جىناپ - رەتتەۋدە (مانەرىيال سۇرەت).

بادام دوپپا، ۇستىنە كۇلىگىن، جاسىل ءتۇس ارا. لاسقان الا شاپان كىپتى. تاكالاكاننىڭ كۇن نۇرى ونىڭ ءجۇزىن قوڭىرقاي تۇسكە وزگەرتە كەن، بەتتىندەگى اجىمدەرى تىپانسان تاۋىنىڭ قوبىناۋلارنىداي ايقىش - ۇيقىش تۇسكەن، قارا قوڭىر تۇسنىڭ قوس جانارى جاللىن اتادى. ول اتى ايكىلى تۇردى اخۇن ەدى.

استانادان كەلگەن جاس مۇزىكا مامانى مەن شەكارا وڭىردەگى اتى ايكىلى خالىق ونەرپازى وسلايشا كەزدەستى. ءتىل بىلمەۋ كەدەرىكى بولما. دى، مۇزىكا ولاردىڭ ورتاق تىلىنە اپنالىدى. تۇردى اخۇن ۇان تۇڭشۇغا 12 مۇقامدى ورنىداپ بەرسە، ۇان تۇڭشۇ تۇردى اخۇنغا سكرىپكا شالىپ بەردى. ولار ەرتەلى - كەش بىرگە ءجۇرىپ، تەز ارادا توننىڭ شىكى باۋىنداى دوستارعا اپنالىدى.

تۇردى اخۇن 12 مۇقام مەكەندەگى ءىر مۇزىكانت وتباسىنىڭ 5 - ۇرپاق مۇراگەرى، 6 جا. سىندا مۇزىكا اسپاپتارىن ۇيرەنىپ، 12 جاسىندا 12 مۇقام ۇيرەنىپ، 20 جاسىندا دەرىس ورنىداى الاتىن بولعان. 12 مۇقامنىڭ نەشە ءجۇز انى، نەشە مىڭ جول ولەغى ونىڭ قانىنا ءسىڭىپ كەتكەن - دى. دىبىس لۇدى دەرەۋ باستاۋعا بولماى، وپتكەنى ول كەزدە بۇكىل شىنجاڭدا بىردە - ءىر دىبىس العىش جوق ەدى، ەندى قايتۇ كەرەك؟

قالىپ قۇلاق تۇرە تىڭداپ، لەزدە وعان ەلىتىپ كەتتى. ءىر ان اپقانى بەرە تاغى ءىر ان كوتە. رىلدەى، ونى تاغى ءىر اننى اپتىپ جاتقانى انىق، ان اۋەنى، سۇيەمەلى دە توتەنشە ادەمى ەكەن. بىرنەشە اننى ءجۇز جىلدىق اعاشتىڭ ساياسىندا وتىر ەكەن، ۇان تۇڭشۇ ولاردى مازالامايىن دەپ قاستارىنا بارماي اللستان تىڭدادى.

كەلەسى كۇنى كەشتە ۇان تۇڭشۇ كەشكى تا. ماغىن ەرتەرەك ءىشىپ لپ، تاغى دا كارى اعاش. تىڭ ماڭىنا كەلىپ، ءۇن - ءتۇسىز وتىرىپ ءىر كەش ان تىڭدادى. سول ءىر ان اۋەنىنەن ول قۇانىشتى دا، مۇڭدى دا، تولقىنىستى دا سەزىندى، قۇانىش پەن جۇبانىشتى، ابرىلۇ مەن قوسلۇدى، ادام ءومىرىنىڭ سان قۇبىلغان كۇيىن سەزىندى.

3 - كۇنى ۇان تۇڭشۇ تاغات قىلا الماي، اعاشتىڭ ساياسىنداى انشىلەردىڭ، ءسىرا، كىمەدەر ەكەندىگىن انىقماماقشى بولدى. سۇراستىرا كەلە ۇققا. نى، ولار شىنجاڭنىڭ جەر - جەرىنەن شاقىرىپ اكەلە. نىپ 12 مۇقامدى دىبىسقا ءتۇسىرىپ جاتقان بىرنەشە خالىق ونەرپازى ەكەن، ولاردىڭ اپتىپ جاتقانى ءال شىنجاڭداى ۇيغۇرلاردىڭ ”سان مىڭداغان اندەرد. نىڭ قاينار بۇلغى“ - مۇقام ەدى.

ولاردىڭ اراسىندا ءىر كارىبا بار ەكەن، ورتا بوپلى، ۇزىن ساقالدى، قوبۇ قاستى، باسىنا

12 مۇقامدى تولق ورنىداپ بولۇعا 20 سا. اتقا جۇنىق ۇاقىت كەتەدى. دىبىس لۇ 2 ايدان استام ۇاقىت جالغاسىپ، 10 - ايدىڭ سوڭىنا كەلگەن. دە عانا اپتادى، مۇنىڭ ناتىجەسى 24 تال بولات سىمدى دىبىس تاسپاسى بولدى. بۇل جاڭا جۇڭگو. نىڭ تۇڭشۇ رەت 12 مۇقامدى تولق ەستەلىككە لۇى ەدى.

مۇقامنىڭ اۋەنىنە ىلەسە، ۇان تۇڭشۇ مەن لىبان شياۋمەيدىڭ 2 - بالاسى دۇنىەگە كەلدى، سۇپكىمدى ۇل بالا ەدى. وسى قوس تابىس ەرىلى - زاپىپتى ەكەۋىنە اسا زور باقت سىيلادى.

(5)

دىبىس لۇ تەك باستاما عانا، ونان دا قىين جۇمىس ءالى الدا، ياغى ول نوتا جازۇ ەدى. باتىس مۇزىكاسىن جەتىك يىگەرگەن ۇان تۇڭشۇ ورتاشا 12 اۋەندى قانىق بىلدەى، مۇنداي اۋەن قاعىداسى مۇقامنىڭ اۋەن قاعىداسى. نان مۇلدە باسقاشا. اسىرەسە، مۇقام اۋەن، ساز، رىراق، رىتىم، اۋەز قاتارلى جاقىتاردا توتەنشە باي جانە كۇردەلى بولادى، بەس سىزىقتى نوتا ارقىلى مۇقامدى نوتاغا ءتۇسىرۇ وتە قىيىن، مۇندا كوپتە. گەن نوتا بەلگىسىن كورسەتۇ مۇمكىن ەمەس ەدى. وسى قىيىن ماسەلەنى شەشۇ ءۇشىن ۇان تۇڭشۇ ەل ىشى - سىرتىنداى مۇزىكاغا قا. تىستى كوپتەگەن پايدالانۇ ماتەرىالىن اقتارىپ، دىبىس سىرەتۇ، دىبىس تاملىجىتۇ سىياقتى تاڭبالار. دى جاسامىز دىقپەن قۇراستىردى، سونداى - اق داپنىڭ 2 سىزىقتى نوتاسىن جاساپ شىقتى. كەيىن كەلە بۇل جاڭالىقتار كەڭ كولەمدە موپىندالدى جانە پايدالانىلدى.

ءىر نوتانى ءتۇسىرۇ ءۇشىن ول نەمەي نەشە ون رەت دىبىس تاسپاسىن قوياىدى. بولات سىمدى دىبىس العىشتىڭ دىبىس لۇ دانەكەرى ءىر تال شاشتاي جىڭشەكە بولات سم بولغاندىقتان قايتا - قايتا تىڭداغاندا وڭاي ۇزىلمەن، ءسال ابايلاماسا بىتىسىپ كەتىپ، ءىر اپتادا رەتتەپ لۇدىڭ ءوزى قىيىنە سوعاتىن. باسقا بەرەۋ بولسا سول كەزدە - اق نە قىلارنى بىلمەي داعدارىپ قالار ەدى، ال ۇان تۇڭشۇ اسا سابىرلى ەدى، ول بولات سم بىتىسىپ قالعان جاعدايدا دا بايىپتى بەينەسىنەن جازباي، بىتىسقان سىمداردى بار زەينىمەن ءىر - بىرلەپ رەتتەپ، تۇزەپ، وراپ، ونان سوڭ جالغاپ الاتىن دا تىڭداي بەرەتىن.

ول كەزدە دىجۇا كۇنىنە 5 ساعات قانا ەلەكتىر. مەن قامداپ، تۇنگى ساعات 3نە توك توقتاپ قالاتىن. ۇان تۇڭشۇ مەن لىبان شياۋمەي ار كۇنى كەشتە ۇاقىستى ۇتىپ، نوتا جازۇشى ەدى.

ۇان تۇڭشۇ دىبىس العىشتىڭ جانىندا تۇرىپ، مۇقىيات تىڭداپ، شاپشاڭ ەستەلىككە لىسا، لىبان شياۋمەي ءىر ترانسفورماتوردى مەڭگەرەپ، توك كەرنەۋىن رەتتەپتىن. ەكەۋى زەيىن - زەردە. سىن ەرەكشە شوغر لاندىرىپ، ءىر سات تە بو. ساڭسۇعا باتىنا الماۋشى ەدى.

ءسوپىت جۇرگەندە ولاردىڭ جاڭا تۇبىلان بالاسى 3 ايلىق كەزىندە شۇعل وكپە قاينۇنا شال. دىعداى. شىپاگەر شىپاخاناغا جاتىپ ەمدەلۇ كەرەك. تىگىن اپتادى، ءىراق ۇان تۇڭشۇ مەن جۇبايى نوتا جازۇ قىزمەتنىن توقتاتىپ قويا ەلادى، بالانى شىپاخاناغا ەمدەتۇگە دە كۇپىلەرى كەلەدى، وپتە. كەنى بىرەۋى جالغىز نوتا جازۇعا امالسىز ەدى. ولار شىپاگەردى بالاغا ءدارى جازدىرىپ لپ، ۇيگە اپا. رپ شىكىزۇگە ارەڭ ياللىدراى.

ءىر كۇنى كەشتە بالاغا ءدارى شىكىزگەننەن كەيىن ەرىلى - زاپىپتى ەكەۋى بار زەيىندەرىمەن نوتا جازۇعا كىرىسىپ كەتەدى. تاڭعا جۇنىق توك توقتاعاندا قاتتى قالجىراغان ولار بالاسى جوتەلە. گەن سوڭ ۇيقىعا باس قوياىدى.

ەرتەڭىندە تاڭىرتەڭ بۇل ۇيدەن كەنەت قا. بىرعىسى سوڭلە جىلغان داۋسى ەستىلەدى. توپ - توپاق ۇل بالا سودان قاينىپ وپانبا. دى...

ۇان تۇڭشۇ كىشكەنتاي اعاش ساندىقتى شە. گەلەي باستادى، كوز جاسىن سۇرتە ءجۇرىپ بالانىڭ سۇيەگىن ەيپەن ساندىققا سالپ، تاۋ بەت. كەيىنە جەرلەدى.

(جالغاسى 3 - بەتتە)